

Den unge Henry James

DA HENRY JAMES kallats en författare för författare har man väl i första rummet tänkt på hans subtilitet och skicklighet, hans antydande teknik i förening med hans förmåga att nå en egenartad fullständighet — att se de analyserade personerna "från alla håll". Hos många läsare — till vilka anmeldaren räknar sig — blir intrycket ofta en odlidlig omständlighet, man orkar inte med denna enorma grundlighet och expertis, applicerad på situationer och människor av ringa intresse, man irriteras av kylan hos författaren och hans figurer och längtar efter lidelse, spänning och handling. Följden har blivit att James av författare och kritiker under de senaste årtionden presenterats som den anglosaxiska romankonstens största namn, medan han fortfarande läses blott av ett fåtal. Man kan uttrycka det väsentliga i problemet också på ett annat sätt. James framstår exceptionell grad som oengagerad i allt utom att göra god konst. Han har intet budskap att förmedla, om inte möjligen att det riktiga är att bli "civiliserad", att njuta av och om möjligt skapa konst, och med konst menas då utsökta sensationer av förstälse och insikt. Thomas Mann med sina analyser av motsatsen konst — liv, Proust med konstens och barndomens himmel över det ruskiga livet — båda verkar stadigt placerade i "det levande livet" i jämförelse med James.

Ser man inte på böckerna, utan på levnadsloppen, kan intrycket ytterligare sett bli ett helt annat. James var ingen bohem, ingen utstött. Tvärtom, han hade en god ekonomi, en trygg och behaglig familjemiljö, en konventionellt korrekt livsföring, framgång, uppskattning och trivsel. Hans främlingskap var mera dolt men mera definitivt. Främst måste det sägas ligga däri att han stod utanför all sexuell verksamhet (utom möjligen onani, som hans biografier är för prydla för att diskutera): ingen kärlekshistoria, såvitt man vet inte en kyss eller en flirt, ingen grövre erotik — en i den biografierade mänsklighetens historia nästan okänd kyskhet. Från olyckor och kriser, ekonomiska, religiösa, moraliska, sentimentala, tycks han ha varit praktiskt taget fri. Han klagade visserligen, liksom människor av denna typ ofta gör, med iver över sådana mindre prövningar som släktingars eller vänners död, men efter allt att döma kändes dylika ting som småsaker i jämförelse med krämporna ryggsmärter och förstopning. Den stora verkligheten var för honom att tänka sig in i människors stämningar och föreställningar, att formulera precis och fullständigt. På äldre dagar stegrades denna konstnärlighet till det halvt abnorma. Han ville i ord uttrycka sig lika fulländat som i skrift, och många har berättat om hans monologer, som

Henry James vid 16—17 års ålder.

genom sökandet efter det exakta avbröts av pauser, rättelser och reservationer — författande, granskning och korrekturläsning på en gång.

*

Hur blev James sådan? Fullständigare än i något tidigare arbete behandlas den frågan i en nyligen utkommen bok: *Leon Edel, Henry James, The Untried Years* (Lippincott, 5 dollar) Edel har sedan många år varit sysselsatt med denna första del av en stor Jamesbiografi (den gäller åren 1843—1870), han har haft tillgång till en mängd brev och papper som inte tidigare utnyttjats och har givit en högst fängslande skildring av James barndoms- och ungdomstid. Här skall jag stanna nästan uteslutande vid hans bidrag till några problem av särskild betydelse för bilden av James senare utveckling.

Henry James farfar, protestantisk irländare, kom till Amerika 1789 som fattig — fast inte utfattig — immigrant, blev affärsman i staten New Yorks huvudstad Albany och var vid sin död år 1832 en rik och ansedd man. Henrys far, Henry James senior, fick i tjuvuårsåldern ärva en förmögenhet som gav honom 10.000 dollar om året i avkastning, tillräckligt för ett liv i överflöd utan arbete. I sitt giftermål tio år senare fick han fem barn; den förstfödde var den blivande filosofen William, den andre Henry Henry James senior var entusiast och idealist. Han blev svedenborgare och socialist av Fouriers modell, skrev böcker och höll tal, diskuterade med sina vänner Emerson, Thoreau, Horace Greeley. Något fast arbete hade han aldrig, hans rikedom gav honom möjlighet att förbli en begävd och respekterad amatör inom nordstatsintelligenen.

Den miljö i vilken den unge Henry James växte upp var ovanligt harmonisk och lycklig.

Föräldrarna var varmt fästa vid varandra, ömma och toleranta gentemot barnen. Henry James senior var moralist, men inte puritan; barnen fick redan i tioårsåldern ofta gå på teatern, ha små bjudningar, vara med då de berömda vännerna samlades i huset. Familjen bodde omväxlande i Albany, New York, Boston, Newport och Europa; husfadern klädde sin reust, liksom allt annat, i etiska grundsatsar. Henry James europeisering började mycket tidigt; den första långa Europareisan anträdde då han var några månader gammal, och den första minnesbilden var enligt Henrys föreställning Place Vendôme; en andra vistelse i Frankrike, England och Schweiz upptog över tre år (1855—1858). Studierna blev under dessa förhållanden oregelbundna, men på vissa områden (språk och litteratur) mångsidiga och grundliga. I gymnasistären var Henry redan en kultiverad gentleman, som talade och skrev brev om konst och romaner och själv började sin bana med romantiska berättelser.

Då Henry James blev äldre — och vid tretio år var han redan en gammal untkarl — såg han tillbaka på barndomen som fulländningens, på en gång den stora stillhetens och de lyckliga upplevelsernas tid; här är parallellen med Marcel Proust slående. Men barn- och ynglingaåren bjöd på några konflikter och motsättningar, som enligt Edels upfattning var grundläggande för framtiden. Kärleken mellan föräldrarna var en källa till lycka, men var den inte också något alltför bindande, något hämmande? De påverkade varandra, begränsade varandra; modern, med sin trots allt fordrande och dirigerande ömhet, var en bestämmande kraft i faderns liv. I en rad romaner och noveller kom Henry att behandla detta tema. Edel hävdar att den antydda erfarenheten var avgörande för Henrys liv. Kärleken blev för honom "ett hot mot livet självt", något som konstnären måste offra. "Att gå till den äktenskapliga bädden var att dö. Henry James valde därför den trygga vägen. Han förblev untkarl."

Edel har säkert rätt i att denna tankegång blev ett viktigt motiv i Henry James diktning, sannolikt också i att den tjänade som argument för untkarlslivet. Men synpunkten drivs, synes det, orimligt långt. Den stöds av en delvis underlig bevisning, såsom att Henry skrev "Bedward — Deadward" i sin anteckningsbok. Först och främst: det förefaller föga viktigt att klargöra varför Henry aldrig gifte sig, då han över huvud aldrig hade någon erotisk upplevelse. Föräldrarnas lyckliga äktenskap kan inte gärna ha gjort honom immun mot all sexualitet.

En viss problematik finns också över förhållandet till den äldre brodern, William. Mycket mer än ett vanligt broderskomplex tycks det dock inte ha varit fråga om. Henry såg upp till, avundades och ville konkurrera med William. Möjligen har denna relation stimulerat tendensen till isolering och flykten till konsten; otvivelaktigt har den gång efter annan litterärt utnyttjats. Då Edel talar om Jakob och Esau i detta sammanhang synes han än en gång överdriva — varmed inte förnekas att konstnären James ibland kan ha sett förhållandet i en liknande förstoring.

*

Då inbördeskriget utbröt var Henry en frisk och kraftig adertonåring; han läste, skrev och badade i det eleganta Newport, där familjen för tillfället var bosatt. Hela släkten James var ivriga abolitionister, och fadern Henry tillhörde den nyengelska intelligens-, börs- och börsaristokrati som mer än någon annan grupp i tal och skrift — ofta också i handling — verkade för Nordens seger och slaveriets avskaffande. Men Henry gick inte ut i kriget, inte heller den ett år äldre William; då allmän värnplikt ett par år senare i princip infördes begagnade bröderna rätten att friköpa sig. De båda yngsta sönerna i familjen blev däremot soldater så snart de uppnått vuxen ålder.

I diskussionen kring Henry James har denna hans hållning blivit ett stort problem. Det har påståtts att Henry kände sitt handlingssätt som ett svek; Graham Greene har rent av i en essä gjort gällande att här ligger grunden till James ångest och besatthet (ord som tycks väl starkt tilltagna då det gäller James, men som förklaras av Greenes benägenhet att identifiera den beundrade förebilden med sig själv). Å andra sidan har sagts att Henry av en ryggsjukdom hindrades att bli frivillig vid krigets utbrott; han var alltså åtminstone objektivt sett oskyldig. Denna version har Henry själv i sina memoarer från ungdomen givit upphov till.

Edel ger klarhet på några väsentliga punkter. Henry var fullt frisk i början av kriget. Varför han inte gick ut vet man inte, men antagligt är att fadern verkade för att han och William skulle stanna hemma. I Henrys memoarer är ryggsjukdomen antedaterad ett år; den gjorde sig kännbar först på sommaren 1862. För övrigt var denna sjukdom av ytterligt mystisk natur; en läkare förklarade den vara en ren struntsak. Sannolikt var den en realitet, men hysteriskt betingad, ett omedvetet tillgripet skyddsmedel mot obehag; vid flera tillfällen gjorde sig exempelvis sjukdomen påmint vid motsättningar till brodern William. Det viktiga synes vara att Henry kände samvetskval över sin passivitet. Detta framgår dels av sjukdomens antedatering, dels av den hemlighetsfulla och hemska beskrivning han ger av sjukdomens karaktär.

Under de följande åren började Henry publicera noveller i tidskrifter, studerade vid Harvard och reste för sig själv i Europa. I detta sista skede av ungdomen kom det andra ryktbara och omstridda fallet av "passivitet", av "frigörelse från livet", som man mera patetiskt har uttryckt saken. Denna gång gällde det kärleken.

På sommaren 1865, alltså strax efter krigets slut, blev den tjugutreaåriga Henry närmare bekant med den tre år yngre kusinen Minny Temple. Minny var, enligt

Minny Temple vid 16 års ålder (hennes hår hade kortklippits under en sjukdomsperiod).

många beskrivningar, en förtjusande flicka, vacker, glad, öppen, danslysten och samtidigt intelligent, beläst och reflekterad nog för att prata om allvarliga ting med de unga snillen som uppvaktade henne, bland dem William och Henry James samt Oliver Wendell Holmes, kapten i inbördeskriget och några årtionden senare Amerikas mest berömda jurist. Hennes porträtt finns på många ställen hos James, bland annat i den lysande novellen Daisy Miller, där hon personifierar den självständiga, okonstlade och muntert dygdiga amerikanska flickan i en lätt depraverad europeisk miljö. Mellan Henry och Minny uppstod en vänskap som fick sin prägel av att de tillhörde skilda kön, men som det nog vore för mycket att kalla ens en mild förälskelse. De pratade, promenerade, skrev brev i en litet flirtigt sentimental ton. Närmare kom emellertid Henry aldrig kärleken — och det var snarast en postum kärlek. Då Minny dog av lungdot år 1870 skrev Henry för första gången om henne med något av passion; han var då sedan mer än ett år i Europa. Och redan i de första breven blandar sig med förtvivlan en allt mer tydlig glädje över att det var slut med saken, att nu kunde han få vara alldeles i fred. "Ju mer jag tänker på henne desto mera lycklig är jag över att ha henne förflyttad från det verkliga föränderliga värld till tankarnas trygga rike. Där kan hon blomma i en skönhet mera strålande än den våra slöa blickar skulle kunna uppfatta." I en rad liknande formuleringar markerade han sin kyla, sin egoism och sitt konstnärskap. Det var slutet på ungdomen, skrev han. Nu kunde arbetet börja på fullt allvar, utan störningar.

Ryggvärken och episoden med Minny — samt i andra hand Henry James sexuella kyla över huvud — har satts i samband; man har diskuterat om sjukdomen gjorde Henry impotent. Edel liksom de närmast föregående biograferna Dupee och Canby förklarar på ytterst allmänna grunder — att

James var frisk och blev 73 år gammal osv. — att så inte var fallet. Problemet har ringa intresse. Någon skillnad mellan Henry före och efter ryggsjukdomen kan i detta hänseende inte observeras. Om den sexuella överksamheten var absolut nödvungen eller inte synes likgiltigt. Bristen på sensualism framträder med all tydlighet i böckerna; i den amerikanska litteraturen i slutet av 1800-talet — ännu mera pryd än den viktorianska engelska — representerar James på denna punkt en ovtungen ytterlighet.

HERBERT TINGSTEN